

A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon

<https://erdelyikronika.net/2019/05/a-szovjet-tenyezo-szovjet-tanacsadok-magyarorszagon-2017>

Írta Majoros Péter

Baráth Magdolna: A szovjet tényező. Szovjet tanácsadók Magyarországon. Gondolat Kiadói Kör, Budapest, 2017. 256.

Elgondolkodtató az, hogy milyen kérdéseket teszünk fel saját magunk, kisebb-nagyobb régióink, népünk és nemzetünk múltjának? S ez a kérdésfeltétel vajon milyen módon befolyásolja az érkező választ s annak hitelességét? Emellett felmerül az a kérdés is, hogy a kapott választ milyen eszközkészlettel kommunikáljuk a külvilág felé? Különösen abban az esetben, ha egy ellentmondásos periódusról gondolkodunk, olyanról mely indulatokat szül és táplál. Hát ilyen ellentmondásos időszak, talán még ma is a közbeszédben a kommunista hatalomátvétel a második világháború után.

Baráth Magdolna a fent feltett kérdések nyújtotta kihívást kiemelkedő módon abszolválja. A szovjet befolyás egy rendkívül komplex intézményét ostromolja közel 240 oldalon keresztül. A szovjet tanácsadók és szakértők kiküldetéseit, magyarországi és a többi kelet-közép-európai államban való jelenlétük intézményesülését és az ezzel járó nehézségeket mutatja be a népi demokráciák születésekor: a Szovjetunió *bábáskodását a felszabaduló országokban*. Valamint foglalkozik e rendszer konszolidációjával és továbbélésével is.

A Gondolat kiadó gondozásában megjelent munka nagy erénye a szerző által bőségesen felmutatott információk özöne. Az olvasónak a könyvet lapozgatva az az érzése támadhat, hogy beköltözött egy levéltárba vagy az költözött be a könyvespolcára. A részletekbe menő forrásfeldolgozás nem kizárólag magyar levéltári forrásokon alapul, bőséges orosz levéltári forrásanyag kerül az olvasó elé. Emellett a történelem iránti szenvedéllyel viseltető olvasó s a szakmabeliek a könyv végén található függelékekben és bibliográfiában hasznos olvasmányt lelhetnek. Kiemelendő, hogy a könyv címében foglaltakon túl, a szerző meglepi az olvasót egy részletekbe menő regionális bemutatóval, mely a könyv egyharmadát teszi ki. Ennek rendkívüli értéke van, hiszen Baráth a keleti blokk majd minden országának történetírásából merít s különösen orosz történészek eredményeit közli magyar nyelven. Azt, hogy milyen módon jelentek meg a tanácsadók az adott országokban, hogy mennyiben kérésre és mennyiben Moszkva ajánlására érkeztek, felmutatja azt aényt, hogy a világháborút követően milyen

elkeserítő humán erőforrásbeli hiányokkal küzdtek a régió országai. Az újonnan hatalomra kerülő kommunista és szocialista pártok annak következtében, hogy igyekeztek szakítani a múlt rendszereivel, hogyan szakítottak azon nagy létszámú csoportokkal, akik alkalmasak voltak az állam szinte minden területén, kezdve az oktatástól egészen az állambiztonságig, az ellenőrzésre és eredményes irányításra. A szerző a helyzet súlyosságának bemutatásakor idézi Rákosi Mátyás Háy Lászlónak írt levelét, melyben Rákosi arra kéri Háyt, aki moszkvai képviselőjük volt, hogy kérjen tanácsadókat a szovjet testvérpárttól, mert a káderhiány oly méreteket öltött, hogy neki kellett oktatnia a budapesti párt rendőrségnek azt, hogy hogyan s miként kell a nyomozást és a vallatást lefolytatni (88. o.). Ez regionális probléma volt, hiszen ezek a pártok lényegében nem sokkal hatalomra jutásuk előtt kerültek ki az illegalitásból és még csak a pártszervezet felépítéséig jutottak.

Baráth igyekszik a tanácsadói rendszer kiépülésének történeti előzményeit bemutatni. Ehhez a mongóliai rendszerváltásban segédkező szovjet tisztek és gazdasági szakértők munkáját bemutató Thomas T. Hammond 1975-ös *The Communist Takeover of Outer Mongolia: Model for Eastern Europe* c. munkát használja, kritikai attitűddel. Úgy véli, hogy Mongólia példája nem egészen megfelelő, hiszen a társadalom elmaradottabb és konzervatívabb volt, mint Közép-Európa országai, valamint az ország gazdasági elmaradottsága is jelentős volt. Ám, abban egyezik Hammond véleményével, hogy a szovjetek számára fontos tapasztalatot jelentett, a mongóliai rendszerváltás (13-16 o.). Valamint kiemeli, hogy a tanácsadói rendszer másik fontos előzménye a spanyol polgárháborúban nyújtott segítség volt.

Különösen érdekesek lehetnek az olvasó számára azon részletek, amelyeket a régióban tapasztalt a helyi és szovjet szakértők közti ellentéteket bemutató alfejezetekben talál. 1945 márciusában dolgozta ki a moszkvai vezetés a tanácsadók és szakértők jogaira és kötelességeire vonatkozó határozatot, mely mintaként szolgált szinte mindegyik szatellit országban. Lényeges probléma volt az államok helyi szakértői és a szovjet kollégáik között, hogy a Szovjetunióból érkezők a helyiek fizetésének akár háromszorosát is megkaphatták, úgy, hogy gyakran már eleve kirendelt lakások fogadták őket és ellátásukat is biztosították. Továbbá a munkafolyamatokba való beavatkozás és a felfogásbeli különbségek sem segítettek a helyzeten. Emellett az is problematikus volt, hogy a szovjet tanácsadók gyakran utaltak és hivatkoztak arra, hogy ők egy győztes országból érkeztek és ez a presztízs gyakran ellenszenves volt a helyiek körében. A moszkvai vezetés számára ezek a konfliktusok ismertek voltak, hiszen nagyköveti és egyéb utakon a tanácsadók jelezték problémáikat, valamint a helyi pártok is tettek ilyen jelentéseket. Ezért, rendkívül fontos dokumentum látott napvilágot *Utasítás* címszó alatt, melyben szigorúan körülhatárolták a tanácsadók munkájának körét.

Ezen rész szintézis jellege hasznos kontextust ad a könyv címében foglalt téma második nagy fejezetben való kibontásához, mely már a magyarországi állapotokról szól. A tanácsadók és

szakértők jelenléte az állambiztonság és gazdaság területein kívül kifejezetten szerteágazó volt, tudományos és infrastrukturális kérdésekben is segítséget nyújtottak. Persze ez a segítségnyújtás sem volt ingyenes, regionális gyakorlat volt, hogy azon szovjet üzemeknek, ahonnan érkeztek a szovjet állampolgárok, kárpótlási díjat fizetett az adott állam, ahol a szovjet állampolgár ellátta munkáját, valamint ezek a tanácsadók remek információs forrásként használtak a szovjet vezetés számára, valamint igen aktívak voltak a politikai nyomásgyakorlásban. Ezen tanácsadókat Magyarországnak mindig hivatalos úton is kellett kérnie a Szovjetuniótól. A sokoldalú tanácsadás kiterjedt a budapesti metróépítés előkészületeire, textilipari tudáscserére, gyors-olvasztás oktatására. Jelentős beruházás kapcsán is érkeztek tanácsadók, úgy, mint a Dunai Vasmű előkészületeinek és kivitelezésének munkálataira, egy kétoldalú szerződés kapcsán, melyben a tanácsadók béréről is rendelkeztek: 250 és 450 amerikai dollár értékben s egyéb kiadások rendezésében (137–143 o.).

Kiemelendő a szakértők és tanácsadók tisztogatások kapcsán tanúsított tevékenysége, hogyan s miként segítették Moszkva érdekeit. A kirakatpercek kapcsán elmondható, hogy gyakran a Moszkva számára szimpatikusabb párttagoknak tanácsokat adtak afelől, hogy miként folytassák le azokat. Munkájuk egészen kiterjedt volt, például a Rajk-perben a vád politikai oldalát ők domborították ki, a tárgyalás helyszínébe beleszólásuk volt s Rajk László vallatásában is oroszlanrészt vállaltak. Sőt az is előfordult, hogy a magyar félt nem engedték oda, amikor Mihail Bjelkin, aki vezetése alatt működtek állambiztonsági tanácsadó tisztek, tárgyalt Rajkkal.

Az 1956-os forradalom kapcsán is jelentős szerepük volt a tanácsadóknak, akik közül többeket ki is tüntettek, az *ellenforradalom* leverésében nyújtott segítségükért. Kezdetben az országban jelenlévő szakértőket és tanácsadókat menekítették biztonságos területre vagy egyenesen repülővel a Szovjetunióba. Utána viszont együttműködésben a KGB-vel, igyekeztek visszaállítani a szovjet befolyást. Ám megjegyzendő, hogy felvetődött a Szovjetunióban az is, hogy radikális reformra szorulhat a tanácsadói rendszer, ugyanis az mobilizációs erővel bír az elégedetlen tömegek tekintetében.

A szerző rendkívül részletesen mutatja be a tanácsadói rendszer intézményes és szervezeti hátterét és azokat a folyamatokat, amik révén rotáltak bizonyos elvtársakat. Ez hasznos a tekintetben, hogy az olvasó megismerheti a kiterjedt szovjet intézményes hálózatot és annak mélységeit, valamint a történész olvasó számára a bizottságok és szervezetek egymásra hatásának mechanizmusait, ám a könyv olvasmányosabb voltát akadályozza a bizottságok, szervezetek, intézmények korántsem félszavas neveinek halmozása és gyakori ismétlése.

Viharos múlt századunk egy eddig kevésbé ismert aspektusának bemutatására vállalkozó szerzőnő munkájának jelentőségét az is jelzi, hogy bár regionális viszonylatban elszórt munkák

már keletkeztek, magyar viszonylatban viszont elenyésző ezek száma. Továbbá kiemelendő a könyv azon sajátossága, hogy a történelmi objektivitásra való törekvés egyértelműen tetten érhető: igyekszik kerülni azon egyszerűen megfogalmazható állításokat, melyekkel könnyen tehet szert szimpátiára bizonyos körökben, értékelendő. A könyv – melynek megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap és az Alapítvány a Tápóvidék kultúrájáért támogatta – részletekbe menő kutató munka eredménye, melyet üdvözlendőnek tartunk.